

ROBERT H. ENNIS

Iliojaus kritinio mąstymo projektas

Iliojaus universitetas

***Kritinio mąstymo taksonomijos******nuostatos ir galimybės***

Koledžo taryba 1983 metais išleistame buklete “Akademinis pasirengimas mokytis koledže” kaip svarbiausią gebėjimą įrašė protavimą. Panašiai 1983 metais pasielgė ir Jungtinių Valstijų ugdymo komisijos Ugdymo siekiant ekonominės gerovės specialiosios paskirties būrys (Task Force on Education for Economic Growth of the Education Commission of the States) knygoje “Kaip pasiekti meistriškumą”. Rockefellerio humanitarinių mokslų komisija (The Rockefeller Commission on the Humanities, 1980) ir Ernest Boyer iš Carnegie fondo (Carnegie Foundation’s Ernest Boyer, 1983) labai akcentavo kritinio mąstymo svarbą. Kalifornijos valstybinio universiteto sistemoje kritinio mąstymo studijos dabar nurodomos kaip būtina universiteto baigimo sąlyga. Kalifornijos, Konektikuto, Pensilvanijos ir Mičigano valstijose pagal testavimo programas reikalaujama testuoti mąstymą arba kritinį mąstymą įvairiais valstybinių mokyklų lygiais. Jungtinių Valstijų ugdymo komisija įtraukė aukštesnio lygio mąstymo įgūdžius kaip vienus iš svarbiausių į didelio masto įvertinimo konferencijas šiais ir praėjusiais metais. Amerikos filosofų asociacija (American Philosophical Association, 1985) paragino filosofus pagelbėti testuojant kritinį mąstymą

ir įtraukti kritinį mąstymą į pradinių bei vidurinių mokyklų mokymo programas ir pasiūlė pagalbą koordinuojant tokias pastangas. O pradinėse ir vidurinėse mokyklose pastaruoju metu labai akcentuojami Bloom'o ugdymo tikslų (1956) trys aukščiausi lygiai (analizė, sintezė ir įvertinimas). Tai yra tik keli pavyzdžiai to, koks dėmesys mąstymui skiriamas mūsų dienų ugdymo sistemoje.

Bet ar visi šie žmonės kalba apie tuos pačius dalykus? Pirmiausia šiame skyriuje bus palyginamas kritinis mąstymas su kitokiu mąstymo suvokimu. Nors daugelis dalykų sutampa, yra tam tikrų kritinio mąstymo palyginimo su kitomis sampratomis privalumų. Didžioje skyriaus dalyje bus aiškinama kritinio mąstymo koncepcija.

### **“KRITINIO MĄSTYMO” APIBRĖŽIMAS IR JO LYGINIMAS**

Kritinis mąstymas, tokia prasme, kokia šis terminas paprastai vartojamas - tai praktinė apmąstymo veikla, kurios tikslas - priimtinas įsitikinimas arba veiksmas. Čia yra penkios svarbiausios idėjos: *praktinis, apmąstymas, priimtinas, įsitikinimas* bei *veiksmas*. Jos sujungiamos į tokį apibrėžimą: *Kritinis mąstymas - priimtinas apgalvotas mąstymas, nukreiptas apsispręsti, kuo tikėti arba ką daryti*. Atkreipkite dėmesį, kad šis apibrėžimas neatmeta kūrybinio mąstymo. Šis apibrėžimas apima hipotezių formulavimą, alternatyvius problemas, klausimų ir galimų sprendimų nagrinėjimo būdus, tyrinėjimo planus ir kūrybinius veiksmus.

Kritinis mąstymas nėra aukštesnio lygio mąstymo įgūdžių atitikmuo iš dalies todėl, kad ši idėja labai miglota. Tačiau kritinis mąstymas, jo praktinė veikla, apima daugumą tiesioginių praktinių aukštesnio mąstymo įgūdžių. Maža to, kritinis mąstymas apima ir valdymą, kuris neįeina į įgūdžių sąrašą.

Nors ir per daug miglota, kad galėtų pateikti mokykloms bei koledžams konkrečių orientyrų, koncepcija, *aukštesnio lygio mąstymo įgūdžiai*, vaidina svarbų vaidmenį primindami mums, kad yra daug daugiau pažintinės medžiagos, su kuria reikia susipažinti mokykloje, ne tik įsimenama ir greitai pamirštama faktų gausybė. Taip pat įprastiniu principų suvokimu ir taikymu galime papildyti tą bendrą nuomonę, jog aukštesnio lygio mąstymo įgūdžiai yra aukštesni, t.y. įgūdžiai, kuriuos mes besąlygiškai reikalaujame peržengti sudarydami mokymo programą, kurioje atsižvelgiama į įvairias mokinių pažintines galimybes.

Jūs turbūt pastebėjote, kad aš ką tik paminėjau tris žemesnius Bloom'o taksonomijos lygius: prisiminimą (kas klaidingai vadinama *žiniomis*), supratimą ir taikymą. Bloom'o taksonomijos, kaip ir *aukštesnio lygio mąstymo įgūdžių* koncepcijos, pagrindinė funkcija - priminti mums, kad mokyklos galėtų daryti daug daugiau, ne tik mokyti įsiminti, įprastai suprasti ir pritaikyti. Faktiškai, daugelio pedagogų supratimu, Bloom'o taksonomijos trys viršutiniai lygiai (analizė, sintezė ir įvertinimas) yra aukštesnio lygio mąstymo įgūdžiai, nors kai kurie pedagogai prie jų gali priskirti ir neįprastą dviejų žemesnių lygių, supratimo ir pritaikymo, praktiką.

Šie viršutiniai Bloom'o taksonomijos lygiai yra viena iš galimų aukštesnio lygio mąstymo sampratų. Bet ji pateikia per mažai orientyrų, jeigu jos trys (arba penki) viršutiniai lygiai yra laikomi mokykloms keliamais aukštesnio lygio mąstymo tikslais. Pirma, sąvokos (tokios, kokios yra) - per daug miglotos. Pavyzdžiui, *analizės* sąvoka. Cheminės sudėties analizė, argumento analizė, krepšinio rungtynių priešininko silpnumo analizė, žodžio analizė, Šiaurės Afrikos politikos padėties analizė - tai tokios skirtingos

veiklos rūšys, kad mums turėtų būti įdomu, kas konkrečiai turima omenyje sakant, kad reikia mokytį “analizės”.

Antra, taksonomija nepateikia kriterijų, pagal kuriuos būtų galima įvertinti, ar veikla deramai organizuojama. Kad galėtum mokytį aukštesnio lygio mąstymo, reikia tokių vertinimo kriterijų.

Nors yra ir kitų kliūčių naudotis Bloom‘o taksonomija (žr. Ennis, 1981b; Furst, 1981; Nelson, 1981; Seddon, 1978), apsisistosi ties šiomis dviem. Jos bent jau suteikia teisėtą pagrindą abejonėms dėl Bloom taksonomijos, kaip išsamaus priartėjimo prie aukštesnio lygio mąstymo, naudos. Tačiau supraskite, kad Bloom‘o pasiūlė tik įvairių rūšių tikslus, o ne mokymo tikslų sąrašą.

“Kritinis mąstymas” man atrodo daug tinkamesnis pavadinimas už “protavimą” dėl punktų, kuriuos išvardino Koledžo taryba ir Jungtinių Valstijų ugdymo komisijos užduočių rengimo grupė “protavimui” apibūdinti. Kad būtų paprasčiau, vartosiu terminą *kritinis mąstymas*.

“Neformali logika” - taip vadinamas kursas, kuris dažnai dėstomas filosofijos fakultetuose, kad būtų patenkintas poreikis geriau mąstyti, - irgi atrodo apibūdina tas pačias pagrindines idėjas, kaip ir “kritinis mąstymas”. Tačiau pavadinimas “neformali logika” leidžia suprasti, kad turinys turėtų būti pateikiamas kaip specialus kursas arba kaip kurso dalis, o ne įpinamas į kitas dalykines sritis. Pavadinimas “kritinis mąstymas” tokių apribojimų neturi. Juo galima vadinti ir specialų kursą, ir mąstymą, kuris turėtų susipinti su kitų mokymo dalykų medžiaga.

Apmąstyto ir pagrįsto apsisprendimo, kuo tikėti ar ką daryti, procesą galima suskaidyti į kritinio mąstymo valdymą, tris pagrindines gebėjimo kritiškai mąstyti sritis ir

strateginį bei taktinį gebėjimą pasitelkti kritinį mąstymą. Šis valdymas ir gebėjimai yra esminiai elementai 1-11lentelėje, pavadintoje “Mokymo kritiškai mąstyti, ar protauti, programos tikslai.” (Dėl kitų interpretacijų žr. Ennis, 1969, 1980 ir 1981a. Tačiau perspēju, kad tose publikacijose siūliau siauresnį kritinio mąstymo apibrėžimą negu tas, kurį pasitelkiu dabar. Dabartinis apibrėžimas apima ir kūrybinius elementus. Siauresniame buvo bandyta apsieiti be jų. Siauresnio apibrėžimo atsisakiau todėl, kad, nors teoriškai ir gražesnis, jis neatitinka dabartinių reikalavimų.)

Gebėjimai šioje apžvalgoje išdėstyti ta tvarka, kuria jie sutinkami koledžo lygio kritinio mąstymo kurse. Kad galėtume įtraukti juos į bendrą mokymo programą pradinio, vidurinio ar aukštojo mokslo sistemoje, tikriausiai turėtume puoselėti šiuos gebėjimus keletą kartų įvairiais sudėtingumo lygiais ir įvairiose dalykinėse srityse pagal spiralinę mokymo programą. Su mąstymo valdymu bus supažindinta, kai mokiniai jau bus tam pasirengę, ir nuo to laiko jis bus nuolat akcentuojamas (dėl diskusijų apie perdavimo, srities ir dalyko sąvokų sąsajas su šiomis mokymo programomis žr. Ennis, 1985).

Su šia būsima mokyklos mokymo programa supažindinau miglotai iš dalies todėl, kad yra įvairių būdų sėkmingai ją sukurti, ir iš dalies todėl, kad vis dar reikia atlikti daug tyrinėjimų bei patobulinimų. Tačiau bent jau aišku, kad būtini elementai yra (1) *mokytojai*, tobulinęsi kritinio mąstymo ir jo mokymo srityse, turintys laiko išmėginti mokymo naujoves, (2) *priemonės*, kuriomis mokytojai gali naudotis mokydami (daug priemonių jau turima), (3) *administratoriai*, palankiai nusiteikę kritinio mąstymo mokymo atžvilgiu, (4) kelios skirtingos *bandomosios mokymo programos*, išmėgintos įvairiose mokyklos sistemose, (5) kruopštus nuolatinis to, kas vyksta, *vertinimas* bei stebėjimas ir (6) informacijos apie sėkmingas bei nesėkmingas pastangas *skleidimas*.

## KRITINIO MĄSTYMO VALDYMAS

Pirmi trylika čia išvardytų kritinio mąstymo valdymo punktų yra esminiai kritiškai mąstančiam. Keturioliktas punktas - būti jautriam kitiems - nors, tiesą sakant, ir nėra esminis kritiniam mąstymui, tačiau jis svarbus kiekvienam kritiškai mąstančiam žmogui. Be šios nuostatos kritinis mąstymas dažnai būna niekam nevertas.

### **1-1 lentelė.** Mokymo kritiškai mąstyti, arba protauti, programos tikslai

---

I. Apibrėžimas: kritinis mąstymas - tai pagrįstas apgalvotas mąstymas, nukreiptas apsispręsti, kuo tikėti arba ką daryti.

II. Taip apibrėžtas kritinis mąstymas apima ir valdymą, ir gebėjimus:

#### A. Valdymas

1. Stenkitės aiškiai suformuluoti tezę ar klausimą.
2. Ieškokite priežasčių.
3. Stenkitės būti gerai informuoti.
4. Naudokitės ir minėkite patikimus šaltinius.
5. Atsižvelkite į bendrą situaciją.
6. Stenkitės nenukrypti nuo pagrindinio punkto.
7. Nepamirškite pradinės ir(arba) pagrindinės problemos.
8. Ieškokite alternatyvų.
9. Būkite imlus:
  - a) Rimtai apsvarstykite kitus požiūrius (dialoginis mąstymas).

b) Pradėkite samprotauti nuo prielaidų, su kuriomis nesutinkama -  
neįsileiskite nesutarimų į savo samprotavimus (mąstymas prielaidomis).

c) Susilaikykite nuo vertinimų, jei tam nepakanka priešasčių ir argumentų.

10. Užimkite poziciją (ir keiskite poziciją), kai tam pakanka priešasčių ir argumentų.

11. Stenkitės būti kiek įmanoma tikslesni.

12. Tvaringai nagrinėkite dalis ar painią visumą.

13. Pasitelkite gebėjimą kritiškai mąstyti.

14. Būkite jautrus kitų jausmams, žinojimo lygiui ir problemų sudėtingumo laipsniui.

## B. Gebėjimai

1. Dėmesio į klausimą sutelkimas:

a) Klausimo suformulavimas ar nustatymas.

b) Galimų atsakymų vertinimo kriterijų suformulavimas ar nusistatymas.

c) Atsižvelgimas į situaciją.

2. Argumentų analizavimas:

a) Išvadų padarymas.

b) Įvardintų priešasčių nustatymas.

c) Neįvardintų priešasčių nustatymas.

d) Panašumų ir skirtumų nustatymas.

e) To, kas nesusiję su dalyku, nustatymas ir valdymas.

f) Argumento struktūros nustatymas.

g) Reziūmavimas.

3. Paklausimai ir atsakymai į aiškinamuosius ir(arba) ginčytinus klausimus, pavyzdžiui:

a) Kodėl?

- b) Kokia jūsų požiūrio esmė?
- c) Ką turite galvoje sakydami “ \_\_\_\_\_ ”?
- d) Kokį galėtumėte pateikti pavyzdį?
- e) Koks pavyzdys netiktų (nors būtų artimas)?
- f) Kaip tai siejasi su šiuo konkrečiu atveju (apibūdinkite priešingus atvejus)?
- g) Kokią tai turi reikšmę?
- h) Kaip yra iš tikrųjų?
- i) Ar jūs sakote “ \_\_\_\_\_ ”?
- j) Gal pasakytumėte ką nors daugiau apie tai?

4. Šaltinio patikimumo įvertinimas:

- a) Ekspertizė.
- b) Interesų susidūrimų demaskavimas.
- c) Įvairių šaltinių atitikimas.
- d) Reputacija.
- e) Nustatytų teismo procedūrų pritaikymas.
- f) Žinomas rizikavimas reputacija.
- g) Sugebėjimas pateikti argumentus.
- h) Apdairi elgsena.

5. Stebėjimas ir stebėjimo ataskaitų įvertinimas; kriterijai:

- a) Daromos minimalios išvados.
- b) Tarp stebėjimų ir ataskaitos neilgas laiko tarpas.
- c) Ataskaita parašyta paties stebėtojo, o ne kieno nors kito (t.y. ne iš gandų).



- d) Apskritai pageidautina remtis dokumentais; jei ataskaita pagrįsta dokumentais, geriausia, kad būtų:
  - 1) dokumento data artima stebėjimų laikui;
  - 2) dokumentas, surašytas stebėtojo;
  - 3) dokumentas, surašytas rašančio ataskaitą;
  - 4) rašantis ataskaitą įsitikinęs teiginiu: arba dėl ankstesnio įsitikinimo jo teisingumu, arba dėl to, kad stebėtojas paprastai būna teisingas.
- e) Patvirtinimas faktais.
- f) Galimybė patvirtinti faktais.
- g) Puikios sąlygos.
- h) Kompetentingas technologijos, jei ji naudinga, pasitelkimas.
- i) Stebėtojas (ir rašantis ataskaitą, jei tai kitas žmogus) patenkintas kriterijų patikimumu (punktas B4).

6. Dedukcija ir dedukcinių sprendimų priėmimas:

- a) Klasifikavimo logika.
- b) Sąlyginė logika.
- c) Interpretavimas:
  - 1) dvigubas neigimas;
  - 2) būtinos ir pakankamos sąlygos;
  - 3) kiti logiški žodžiai ir frazės: *tik, jeigu ir tik jeigu, arba, kai kurie, jei ne, ne, ne abu* ir t.t.

7. Indukcija ir indukcinių sprendimų priėmimas:

- a) Apibendrinimas:

1) duomenų tipiškumas;

2) apimties apribojimai;

3) pavyzdžių pateikimas.

b) Priėjimas prie paaiškinančių išvadų ir hipotezių:

1) paaiškinančių išvadų ir hipotezių rūšys:

- priežastiniai pareiškimai;
- pareiškimai dėl žmonių įsitikinimų ir požiūrių;
- autoriaus turėtų omenų prasmų interpretavimas;
- istoriniai pareiškimai, kad kas nors įvyko;
- ataskaitos apibrėžimai;
- pareiškimai, kad nenurodyta priežastis ar išvada;

2) nagrinėjimas:

- eksperimentų sumanymas, įskaitant kintamųjų valdymo planavimą;
- įrodymų „už“ ir prieš“ ieškojimas;
- kitų galimų paaiškinimų ieškojimas;

3) kriterijai: argumentuotų prielaidų pateikimas:

- siūloma išvada paaiškina įrodymą (esminė);
- siūloma išvada neprieštaruja žinomiems faktams (esminė);
- konkuruojančios alternatyvios išvados neatitinka žinomų faktų (esminė);
- pasiūlyta išvada atrodo tikėtina (pageidautina).

8. Reikšmingų sprendimų priėmimas:

a) Pagrindiniai faktai.

- b) Padariniai.
- c) *Prima facie* ( iš pirmo žvilgsnio) priimtinių principų taikymas.
- d) Alternatyvų apsvarstymas.
- e) Palyginimas, pasvėrimas ir nusprendimas.

9. Terminų apibrėžimas ir apibrėžimų įvertinimas pagal tris matavimus:

a) Forma:

- 1) sinonimas;
- 2) klasifikavimas;
- 3) sritis;
- 4) lygiavertė frazė;
- 5) tinkamumas;
- 6) pavyzdys - ne pavyzdys.

b) Apibrėžimo metodika:

1) veiksmas:

- apibūdinkite esmę (apibūdinamasis apibrėžimas);
- nustatykite esmę (nustatomasis apibrėžimas);
- išreikškite poziciją tuo klausimu ( pozicinis apibrėžimas);

2) dviprasmiškumų radimas ir sprendimas:

- dėmesys kreipiamas į turinį;
- galimos reakcijos rūšys:
  - paprasčiausia reakcija: “Apibrėžimas neteisingas”;
  - sumenkinimas iki absurdo: “Pagal šį apibrėžimą rezultatas daugiau negu keistas”;

- apgalvojimas alternatyvių interpretavimų: “Iš to interpretavimo išplaukia tokia problema, o iš ano - anokia”;
- nustatymas, kad yra dvi pagrindinių terminų reikšmės ir kartais jie vartojami viena prasme, kartais kita;
- išskirtinių apibrėžimų priėmimas.

c) Turinys.

10. Prielaidų identifikavimas:

- a) Nenurodytos priežastys.
- b) Reikalingos prielaidos; argumentų pertvarkymas.

11. Veiksmų pasirinkimas:

- a) Apibrėžkite problemą.
- b) Pasirinkite kriterijus, pagal kuriuos vertinsite galimus sprendimus.
- c) Suformuluokite alternatyvius sprendimus.
- d) Kryptingai nuspręskite, ką daryti.
- e) Reziumuokite atsižvelgdami į bendrą situaciją ir nuspręskite.
- f) Stebėkite įgyvendinimą.

12. Bendravimas su kitais:

- a) Pasitelkimas ir reagavimas į klaidingas išvadas, įskaitant:
  - 1) cirkuliantus;
  - 2) apeliaciją į autoritetinius šaltinius;
  - 3) nugalėjusiąją pusę;
  - 4) įspūdingą terminą;
  - 5) vadinimą vardu;

- 6) slidžią nuokalnę;
  - 7) *post hoc* (po to);
  - 8) *non sequitur* (išvada neišplaukia);
  - 9) *ad hominem* (taikant žmogui);
  - 10) nuoseklumo patvirtinimą;
  - 11) ankstesnio neigimą;
  - 12) pertvarkymą;
  - 13) leidimą klausti;
  - 14) arba - arba;
  - 15) neapibrėžtumą;
  - 16) dviprasmiškumą;
  - 17) tariamą priešininką;
  - 18) apeliavimą į tradiciją;
  - 19) analogišką argumentą;
  - 20) hipotetinį klausimą;
  - 21) per didelį suprastinimą;
  - 22) nutolinimą nuo reikalo.
- b) Loginiai metodai.
- c) Retoriniai metodai.
- d) Argumentavimas. Pozicijos pateikimas žodžiu ar raštu:
- 1) kreipimasis į konkrečią auditoriją;

2) organizavimas (bendras tipas: pagrindinis požiūris; išaiškinimas; priešastys; alternatyvos; mėginimas atmesti laukiamas kliūtis; reziumė, įskaitant pagrindinio požiūrio pakartojimą).

---

Tai tik bendri turinio kontūrai. Juose neįtraukti pasiūlymai dėl lygio, nuoseklumo, gilesnio pakartojimo, akcentavimo ar įpynimo į dalykinę medžiagą.

Sprendimas, kuo tikėti ar ką daryti:

Aiškumas

Dedukcija

Indukcija

Reikšmingų sprendimų priėmimas

Kritinio mąstymo valdymas

Išvados

Pagrindimas

Informacija gauta iš kitų; gauta iš stebėjimų

Priimtinos išvados (anksčiau suformuluotos)

Bendravimas su kitais žmonėmis

Problemos sprendimas

### **GEBĖJIMAS KRITIŠKAI MĄSTYTI**

Pagrindinės gebėjimo kritiškai mąstyti sritys yra *aiškumas*, *pagrindimas*, *išvados* ir *bendravimas*. Jos pavaizduotos 1-1 paveiksle kartu su kritinio mąstymo valdymo punktais.

Šios pagrindinės sritys suvokiamos intuityviai. Mes norime, kad būtų aišku, kas vyksta. Norime turėti priimtina pagrindą vertinimams. Norime, kad išplaukiančios išvados būtų priimtinos. Norime, kad bendravimas su kitais būtų prasmingas. Ir norime, kad mąstymo valdymas būtų veiksmingas.

Dabar detaliau aptarsime šias keturias pagrindines sritis. Pateikiamas pavyzdys turėtų padėti jas suvokti, galbūt kai kurie klausimai bus ginčytini, tačiau patvirtins požiūrį, kad yra daug kritinio mąstymo reikalaujančių sričių, kurios nėra panašios į mokykloje studijuojamus dalykus. Todėl privalome transformuoti mąstymą. Mūsų pastangos mokykloje nebus laikomos pavykusiomis, jei mokymas kritiškai mąstyti nebus perkeltas į praktinių problemų sritį.

Norėdamas pailustruoti argumentus, pasinaudosiu savo patirtimi, kai buvau prisiekusiuoju byloje dėl žmogžudystės. Žinoma, kad mokykloje aš nestudijavau jokio dalyko, vadinamo *prisiekusieji* arba *žudymas*. Buvimas prisiekusiuoju - tai veikla, į kurią mes norime perkelti savo kritinio mąstymo veiklą.

Mums reikėjo įvertinti liudytojų patikimumą; nustatyti sudėtingas žmogžudystės paskatas ir tyčinį nužudymą labai susijaudinus; suformuluoti išvadas apie ketinimus, įsitikinimus ir kaltinamojo sąžiningumą; nustatyti, kaip auka galėjo būti nudurta. Šios problemos nebuvo aiškinamos per mokykloje mokomus dalykus, nors tai nereiškia, kad mokyklos mokymo programoje nėra vietos kritiniam mąstymui. Jis užima svarbiausią vietą visuose mokykloje mokomuose dalykuose, nors į tai dažnai žiūrima aplaidžiai. Mokykloje privalome ne tik mokyti mokinius kritiškai mąstyti per kiekvieną mokymo dalyką, bet ir mokyti perkelti mąstymą svarbiausiems gyvenimo uždaviniams spręsti.

Nepagrįsiu pavyzdžiais kiekvieno gebėjimo ar kriterijaus, o tik pateiksiu pavyzdžių jūsų smalsumui sužadinti. Kritinis mąstymas nėra toks dalykas, kuris išeinamas per vieną koledžo kurso semestrą; to nepadarys ir šis straipsnis.

### ***Aiškumas***

Kadangi kalbama apie platų spektrą gebėjimų, o kai kurie iš jų yra daug sudėtingesni už kitus, aš suskirsčiau išaiškinimą į pradinių gebėjimų grupę (sudarytą iš pirmų trijų gebėjimų) ir tolesnių gebėjimų grupę (devintas ir dešimtas gebėjimai, jie šiame straipsnyje bus aptarti vėliau).

### ***Dėmesio sutelkimas***

Pirmas išaiškinimo principas - *dėmesio į klausimą sutelkimas*. Jis apima problemos, hipotezės ar tezės nustatymą. Kai mes kritiškai mąstome apie hipotezę ar tezę, kyla klausimas: ar ta hipotezė (ar tezė) priimtina?

Prisiekusiųjų teisme sutelkėme dėmesį į du klausimus: ar kaltinamoji padarė žmogžudystę, ar ji padarė tyčinį nužudymą labai susijaudinus? Pirmiausia mes svarstėme teiginį, kad kaltinamoji padarė žmogžudystę. Paprastai dėmesio sutelkimas gali pasireikšti kaip svarstomas teiginys, bet visada klausimo forma. Bet kokiu atveju nesutelkus dėmesio yra sunku bet kur nueiti ar sužinoti ką nors svarbaus.

### ***Argumentų analizavimas***



Antra gebėjimų išaiškinti rūšis - *argumentų analizavimas* - pasitelkiamas argumentuojant teiginį ar atsakymą į klausimą. Argumentų analizavimas faktiškai yra daugelio tarpusavy susietų gebėjimų, kuriuos pritaikyti kartais būna gana sunku, mišinys. Per mano darbo prisiekusiųjų teisme praktiką turėjome daugybę kartų patikrinti valstybės kaltintojų išvadas ir argumentuoti, ar žmogžudystės padarymo priežastis galima pateisinti. (Atkreipkite dėmesį, jog atsakymų į klausimą akcentai dažnai iš dalies sutapdavo. Tai nebuvo padorių veiksmų, o daugiau įvairių machinacijų sąrašas.) Turėjome išsiaiškinti, kokios nusikaltimo padarymo priežastys pateikiamos, o kartais privalėjome nustatyti ir tas priežastis, kurios nebūdavo aiškiai išdėstomos. Turėjome pripažinti kaip nepagrįstą vieno iš prisiekusiųjų teiginį, jog aukos kūnas buvo perkeltas, ir privalėjome įžvelgti kaltintojo bendro argumentavimo struktūrą, kuri priklausė nuo žmogžudystės padarymo priežasčių. Turėjome nustatyti, kaip tos priežastys ir kriterijai atitinka vieni kitus ir kaip kaltintojas pagrįsdavo kiekvieną būtiną sprendimo priėmimo sąlygą.

Rémėmės tokiais kriterijais:

Kad galėtų patvirtinti kaltinimą žmogžudyste, teismas turi įrodyti šiuos teiginius:

Pirma, kaltinamoji atliko veiksmus, dėl kurių auka mirė.

Antra: kaltinamoji, imdamasi šių veiksmų, ketino auką nužudyti arba smarkiai sužaloti;

arba ji žinojo, kad dėl tokių veiksmų auka mirs arba aukai bus padaryta didelių kūno sužalojimų;

arba ji žinojo, jog tokie jos veiksmai kelia didelę grėsmę aukos gyvybei arba dėl jų aukai gali būti padaryta didelių kūno sužalojimų.

Trečia, toks kaltinamosios jėgos panaudojimas nėra pateisinamas.

Jeigu apvarsčius visas aplinkybes nustatoma, kad kiekvienas iš šių teiginių yra įrodytas nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės, tuomet kaltinamosios kaltė laikoma įrodyta.

Iš kitos pusės, jeigu apvarsčius visas aplinkybes nustatoma, kad kiekvienas iš šių teiginių nėra įrodytas nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės, tuomet kaltinamosios kaltė laikoma neįrodyta.

Šie kriterijai sudaro sudėtingą nusikaltimo įrodymo visumą. Pirmiausia kaltei įrodyti yra būtinos visos trys pagrindinės sąlygos. Šis faktas sąlygojamas bendros krypties: “Jeigu vienas iš šių teiginių nėra įrodytas nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės...” Be to, šių trijų sąlygų kartu paėmus pakanka sprendimui dėl žmogžudystės priimti, šis faktas sąlygojamas bendros krypties: “Jeigu kiekvienas iš šių teiginių yra įrodytas nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės...” Antra sąlyga sudaryta iš šešių punktų: bet kuris iš jų yra pakankamas antrai pagrindinei sąlygai patenkinti ir nors vienas iš jų yra būtinas antrai pagrindinei sąlygai patenkinti.

Šie ryšiai yra svarbiausia kaltintojo bendro argumentavimo struktūros dalis. Be to, kiekvienas mėginimas įrodyti vieną iš trijų pagrindinių sąlygų turėjo savo struktūrą. Jeigu nebūtume galėję išvelgti, kaip visa tai dera kartu, nebūtume galėję nutarti, kokį priimti sprendimą.

Šis pavyzdys per daug sudėtingas, kad galėtume juo pasinaudoti dirbdami su pradinių ar vidurinių klasių mokiniais, tačiau jis puikiai parodo tikslus, kurių turėtume siekti. Norėtume, kad mūsų mokiniai, kai jau bus baigę mokyklą ir galės būti renkami į prisiekusiųjų teismą, sugebėtų analizuoti tokius sudėtingus argumentus.

### ***Klausimų uždavimas***

Trečia gebėjimų išaiškinti rūšis - *atitinkamų aiškinamųjų klausimų uždavimas* - labai svarbus kritinio mąstymo elementas. Štai vienas pavyzdys: “Prisiekusieji paklausė: “Ką turite galvoje sakydamas “įrodyta nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės?”” Ir kitas pavyzdys: “Kodėl manote, kad ji kalta?”

### ***Pagrindimas***

Prie išvadų prieinama remiantis trimis šaltiniais: kitų suformuluotais teiginiais, stebėjimais ir anksčiau padaryta išvada. Kadangi apie pastarąjį šaltinį kalbėti reikėtų atskirai, atkreipsiu dėmesį į pirmus du šaltinius.

### ***Įvertinimo patikimumas***

Kadangi kiti žmonės didele dalimi yra kaip šaltinis to, kuo mes turime patikėti, *gebėjimas įvertinti šaltinio patikimumą* yra labai svarbus. Šis gebėjimas gali būti ugdomas jau pradinėse klasėse (Schroeder, 1985), nors sudėtingos jo pritaikymo formos, kaip ir visų kitų gebėjimų, pradinėms klasėms netiks.

Nagrinėdami teismo bylą, turėjome įvertinti, ar galima tikėti kaltinamosios teiginiu, jog auka grasino nužudyti ją, taip pat ir patologo, detektyvų bei policininkų, kurie davė parodymus, teiginiais. Liudytojų patikimumas - pati didžiausia teismų problema. Dažnai pasitelkiami tokie kriterijai kaip ekspertizė, interesų susidūrimų demaskavimas, reputacija, taip pat naudojamos ir kitos teismo procedūros. Pavyzdžiui, kaltinamosios advokatas pasiteiravo duodančių parodymus policininkų, ar jie nebuvo su

auka draugai. Jeigu jie būtų buvę draugai, tai jau būtų traktuojama kaip interesų susidūrimas ir būtų pakankamas pagrindas paneigti jų parodymus.

### ***Stebėjimas***

*Stebėjimas* - taip pat labai svarbus metodas tiriant žmogžudystės bylas. Mums, prisiekusiesiems, buvo sudaryta proga aplankyti žmogžudystės padarymo vietą ir apžiūrėti bendrą namo planą. Tai buvo reikalinga norint nustatyti, ar kaltinamoji galėjo pasukti peilį į auką taip, kaip ji kad tvirtina, ir kad būtų galima geriau suprasti, kaip klostėsi įvykiai tą lemtingą vakarą.

Teismo proceso metu, iškilus nepasitikėjimo atmintimi klausimui, tapo akivaizdu, kaip yra svarbu rašyti stebėjimo užrašus. Detektyvas perskaitė pastabas, kurias jis užsirašė stebėdamas nusikaltimo padarymo vietą, iš anksto užkirsdamas kelią galimiems nepasitikėjimo jo atmintimi atvejams. Tokie dokumentai taip pat yra vienas iš reikšmingų nusikaltimo demaskavimo kriterijų.

### **Išvada**

Remiantis viena apytikre kategorijų schema, yra trys iš dalies sutampančios ir tarpusavyje susijusios išvadų rūšys: dedukcinės, indukcinės ir išvados, įvertinančios sprendimą.

### ***Dedukcinės išvados***

*Dedukcinių išvadų ir dedukcinių sprendimų priėmimo svarba nepakankamai akcentuojama. Tai atsitiko, matyt, dėl to, kad praeityje tam buvo skiriama pernelyg didelė reikšmė. Norėčiau paanalizuoti praktinį dedukcijos aspektą, praleisdamas tas nugludintas simbolizavimo ir sistematizavimo procedūras, kurių gausu dedukcinės logikos kurse (žr. Ennis, 1981c, patikslinimui). Iš esmės dedukcija siejama su tuo, kad kas nors būtinai išplaukia iš ko nors kito. Nagrinėjant kitus kritinio mąstymo aspektus daugeliu atvejų šiems ryšiams tenka svarbus vaidmuo. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti ir mūsų nagrinėjama byla siekiant išsiaiškinti, ar kaltinamoji padarė žmogžudystę. Kadangi buvome nutarę, jog nė vienas iš šešių antros būtinos sąlygos punktų nebuvo įrodytas, iš to išplaukia, jog mes būtinai turėjome nutarti, kad kaltinamoji nėra kalta.*

Paneigimo ir sudėtingo paneigimo vaidmuo bei interpretavimas - tai dedukcinės logikos aspektai. Paneigimas suvaidino dvigubą vaidmenį sudėtingame teiginyje, kurį suformulavo vienas prisiekusysis: “Teismas neįrodė (nepalikdamas jokios nepagrįstos abejonės), kad kaltinamoji nėra išteisinta dėl tokios jėgos panaudojimo.” Norint savo teiginį perteikti su dviem neiginiais, gali būti padaroma rimta klaida (tas teiginys galėjo būti suprastas, kad teismas įrodė (nepalikdamas jokios nepagrįstos abejonės), jog kaltinamoji buvo išteisinta dėl tokios jėgos panaudojimo). Toks rezultatas gali išplaukti mechaniškai taikant taisyklę, “jog sudėjus du neigimus gaunamas teigimas”. Kitas prisiekusysis iš tiesų šį klaidingą perteikimą priėmė kaip pirmojo prisiekusiojo teiginio interpretavimą. Turint reikalų su paneigimais tam tikras rafinuotumas yra būtinas.

### ***Indukcinės išvados***

*Indukcinės išvados* apima apibendrinimą ir hipotezių, kuriomis mėginama paaiškinti faktus, kėlimą. Kol prisiekusieji nagrinėjo konkretų atvejį, mes padarėme daugybę apibendrinimų. Draudimas įrodinėti gandas (tai buvo labai akivaizdu teismo byloje) iš dalies yra grindžiamas apibendrinimu, jog gandai yra pramanyti.

Apibendrinimais nuolatos naudojames. Štai du pavyzdžiai, kuriuos dažnai girdėdavau: “Vėžys asocijuojasi su rūkymu”, “Svarbūs dalykai nutinka trijų žmonių grupėje.” Neketinu pritarti nė vienam iš šių apibendrinimų, bet pateikiau juos norėdamas pabrėžti jų svarbą mūsų gyvenime ir kritinio mąstymo svarbą susiduriant su jais bei įvertinant juos.

Kita indukcinė išvadų rūšis - tai hipotezės, kuriomis mėginama paaiškinti faktus (“geriausiai paaiškinanti išvada”). Nagrinėjant bylą, patologas teigė, kad peilis buvo smogtas nestipriai. Tokią išvadą jis grindė *paaiškinimu*, kad žaizdos gylis buvo tik du su puse colio. Toliau: nebuvo žinomi jokie faktai, kurie būtų prieštaravę šiai hipotezei. Be to, alternatyvios hipotezės prieštaravo faktams. Pavyzdžiui, hipotezė, jog smūgis buvo stiprus, prieštaravo faktui, jog žaizdos gylis buvo tik du su puse colio ir kad nebuvo likę jokių žymių ant krūtinės ląstos kaulų. Jeigu smūgis būtų buvęs stiprus, tuomet žaizda būtų gilesnė nei du su puse colio, nors ir nebūtų buvę jokių žymių ant krūtinės ląstos kaulų. (Atkreipkite dėmesį, kaip naudojamas dedukcijos metodu atmetant alternatyvias hipotezes.) Galiausiai pateikiama išvada buvo tikėtina. Tai atitiko visus keturis geriausiai paaiškinančios išvados kriterijus (1-1 lentelė, 7b3).

Šiuo pavyzdžiu norėjau parodyti kritinio mąstymo situaciją, kuri mokykloje nenagrinėjama. Tačiau nenoriu sumenkinti specifinių kvalifikacijos žinių, kurių įgijus

pradedama kritiškai mąstyti. Pavyzdžiui, siekiant sužinoti, kiek reikia jėgos norint padaryti dviejų su puse colių gylio žaizdą žmogaus kūne, prireikė eksperto- patologo. Prisiekusieji negalėjo to įvertinti, nes neturėjo tokios patirties. Patologas geriau negu mes galėjo nuspręsti, ar ši išvada iš esmės tikėtina. Tokio pobūdžio sprendimai reikalauja specifinių žinių ir patirties.

Kvalifikacijos žinios absoliučiai būtinos kritiškai mąstant. Prisiekusieji turėjo daugybę kvalifikacijos žinių, kurios yra reikalingos nagrinėjant bylas: nuo susidūrimo su visokiausiais žmonėmis iki įvairiausių mūsų kasdieninio gyvenimo situacijų. Bet mums reikėjo eksperto žinių apie peiliu padaromas žaizdas. Taigi turėjome suderinti geriausiai paaiškinančios išvados ir patikimumo kriterijus.

Pripažindami kvalifikacijos žinių būtinumą, negalime tikėtis, kad kas nors, visiškai neišmanantis tos srities, padarys geriausiai paaiškinančias išvadas ir jas įvertins. Kvalifikacijos žinios (dažnai tie dalykai yra dėstomi mokykloje) yra labai svarbios. Kritinis mąstymas apima ir bendrus, ir konkrečios temos komponentus. Kritinio mąstymo principai ir kriterijai yra bendri; dauguma kvalifikacijos žinių turėtų būti pritaikoma nagrinėjant konkrečią temą (žr. Ennis, 1985, apie diskusijas dėl šių ryšių ir sąsajų su mokymo programa).

Kelti aiškinamąsias hipotezes gali būti visai paprasta atsižvelgiant į turinį. Apsvarstykime, pavyzdžiui, epizodą iš “Sezamo gatvės”. kažkas pavogė Berto sausainius. Liudytojas pranešė, kad vagies ausys, plaukai, nosis ir megztinis buvo panašūs į Ernio. Hipotezė, kad Ernis buvo tas vagis, paaiškino šį akivaizdumą, ir Bertas padarė išvadą, kad Ernis ir buvo tas vagis. Bet buvo iškelta alternatyvi hipotezė, paaiškinanti šiuos faktus: sausainių pabaisa, persirengusi Erniu, pavogė tuos sausainius. Šią hipotezę

patvirtino Ernio teigimas, kad jis esąs nekaltas, ir vėliau sausainių pabaisos, persirengusios Erniu ir pavogusios kitus sausainius, pasirodymas.

Galite pastebėti, koks vaidmuo tenka geriausiai paaiškinančioms išvadoms. Jos privalo būti tikėtinos, paaiškinti faktus ir neprieštarauti jiems, taip pat negali būti alternatyvių patikimų paaiškinimų.

Esu gundomas pasiremti daugybe pavyzdžių iš mokymo dalykų: tarp jų ir Jago iš Shakespeare'o "Otelo" interpretacija, kaltinimu, kad Napoleonas mirė nuuodytas, o ne nuo vėžio, ir Redi eksperimentais su tariamai savaimingu lervų atsiradimu mėsoje. Ir aš dar turiu pavyzdį iš feljeto apie mano mėgstamą advokatę brangiąją Ebi. Šie pavyzdžiai rodo, kaip plačiai taikomos geriausiai paaiškinančios išvados, bet taupydamas vietą jų nepateikiau. Kviesčiau apvarstyti kai kurias hipotezes ar tezes jums gerai pažįstama tema ir pritaikyti joms keturis geriausio paaiškinimo kriterijus.

### ***Reikšmingų sprendimų priėmimas***

Paskutinis iš trijų pagrindinių išvadų tipų - *reikšmingų sprendimų priėmimas*. Štai vienas iš reikšmingų sprendimų, kuriais pasinaudojome nagrinėdami bylą: asmuo, pakliuvęs į tokias aplinkybes, turėjo palikti tą vietą, kaip kaltinamoji ir galėjo padaryti, o ne griebtis smurto. Pasiremdami šiuo teiginiu nutarėme, kad toks sprendimas atitinka trečią žmogžudystės padarymo kriterijų - kaltinamoji nebuvo išteisinta dėl tokios jėgos panaudojimo.



## **Sudėtingesnis aiškinimas**

### *Sąvokų apibrėžimas*

Svarbiausia sudėtingesnio aiškinimo kryptis – sąvokų apibrėžimas. Mūsų svarstymų pagrindinė tema buvo termino “įrodyta nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės” apibrėžimas. Nesutarėme dėl to, ar teismas įrodė nepalikdamas jokios nepagrįstos abejonės, kad kaltinamoji nebuvo išteisinta dėl tokios jėgos panaudojimo (trečias žmogžudystės padarymo ir ketvirtas tyčinio nužudymo labai susijaudinus kriterijus). Kai kurie prisiekusieji abejojo, ką reiškia “įrodyta nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės”. Kreipėmės į teisėją, kad šis padėtų išnarplioti šį klausimą, po pusvalandžio sulaukėme jo atsakymo, kad ši frazė neturi apibrėžimo ir kad mes privalėtume padaryti, ką galime.

Kadangi diskusijoms grėsė žlugimas, pasiūliau apibrėžimą, kuris įgalino mus tęsti darbą. Patobulintas jis skamba maždaug taip: “Įrodyti teiginį nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės - tai reiškia pateikti pakankamai jį patvirtinančių įrodymų, kad neliktų prasmės jį paneigti. Tai nebuvo stulbinantis apibrėžimas, bet kolegų prisiekusieji jį priėmė, ir mes tęsėme diskusijas.

Būtų galima dar daug kalbėti apie šį apibrėžimo suformulavimo epizodą, panagrinėti, kokią pasirinkau apibrėžimo formą, kokios veiklos ėmiausi formuluodamas apibrėžimą, kokių išsisukinėjimų tariausi išvengęs. Tačiau šiuo metu noriu tik pabrėžti, jog suformuluoti apibrėžimą prisiekusiųjų svarstymuose, kaip ir daugelyje kitų atvejų, yra esminis dalykas.

### *Prielaidų identifikavimas*

Prisieksieji, nagrinėdami vieni kitų argumentus, turi *identifikuoti prielaidas* (žr. Ennis, 1982, patikslinimui). Pavyzdžiui, vienas prisiekusysis (kuris teigė, jog kaltinamoji galėtų būti išteisinta) teisingai identifikavo kito prisiekusiojo prielaidą: “Jūs manote, kad aš turiu įrodyti, jog ji gynėsi nuo užpuolimo. Teismas greičiau turi įrodyti, kad ji nesigynė.”

Viena prielaida, kurią iškėlėme ir kurios iš karto neidentifikavome, siejosi su mano minėto reikšmingo sprendimo priėmimu: asmuo, pakliuvęs į tokias aplinkybes, jeigu gali, turėtų pasitraukti iš tos vietos, o ne griebtis smurto. Daugelis žmonių, kuriems vėliau papasakojau šią idėją, nesutiko su tokia prielaida. Jie manė, jog moteris, patyrusi iš vyro smurtą, jeigu gali, turi atsakyti smurtu, net jeigu ir turi galimybę pabėgti. Taigi mūsų sprendimas, kad ji buvo kalta dėl tyčinio nužudymo labai susijaudinus, buvo paremtas ginčytina prielaida.

### *Veiksmų pasirinkimas: problemos sprendimas*

Iki šiol dėmesį kreipėme į siekimą susidaryti pagrįstus įsitikinimus. Pagrįsti įsitikinimai kartais yra savaimė vertingi, o kartais yra vertingi dėl vaidmens, kuris jiems tenka siekiant teisingai nuspręsti, ką daryti. Taigi visa ankstesnė medžiaga turi būti laikoma svarbia *pasirenkant veiksmus*. Sprendimas, kad kaltinamoji nėra kalta dėl tyčinės žmogžudystės (bet kalta dėl tyčinio nužudymo labai susijaudinus) ir prašymas apibrėžti, ką reiškia “įrodyti nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės”, buvo veiksmai, kurių prisiekusieji ėmėsi kaip grupė.

Kitas kritinio mąstymo suvokimo sisteminimo būdas sutampa su problemų sprendimo proceso elementais (1-1 lentelė, 11a-e). Deja, pastebima tendencija nesieti problemų sprendimo vertinimo su sprendimo priėmimo kriterijais - kaip nuspręsti, ar mąstymo proceso rezultatai yra pakankami. Tačiau labai svarbu išryškinti mąstymo proceso etapus, kadangi jie padeda pasirinkti veiksmus. Analizuodamas įsitikinimų nusistatymo kriterijus, susumavau, koks yra aiškių klausimų ir problemų sprendimo atitikimas.

### *Bendravimas su kitais*

*Bendrauti su kitais* per diskusijas, pristatymus, debatus ir rašinius labai svarbu ugdant kritinį mąstymą. Mes, prisiekusieji, turime bendrauti vieni su kitais, išdėstyti argumentus, reziumuoti pasirinktą poziciją. Visa tai reikalauja praktiškai taikyti tris gebėjimo kritiškai mąstyti sudedamąsias dalis: aiškinimą, pagrindimą ir išvadų darymą.

### *Reagavimas į klaidingas išvadas*

Žinoti, kaip naudotis ir reaguoti susidūrus su klaidingomis išvadomis (cirkuliantai, apeliacija į autoritetingus šaltinius, laimėjusioji pusė), labai naudinga bendraujant su kitais žmonėmis, tačiau neapartinėsiu visų tų ženklų, išvardytų 1-1 lentelėje. Ženkliai padeda perduoti informaciją kitiems žmonėms, suprantantiems tuos ženklus (nors apeliacija turi būti argumentuota). Pravartu susipažinti su šių ženklų reikšmėmis, kad, tarkim, diskusijoje netektų išsigąsti ko nors panašaus kaip William Buckley frazė, išarta tokia intonacija, kad net sunku pakartoti: “Tai yra *non sequitur*”, kuri tik reiškia, kad “išvada neišplaukia”. Tačiau reagavimas į klaidingas išvadas yra pavojingas tuo, kad

jomis gali būti ir yra neteisingai naudojamasi, piktnaudžiaujama. Protingai jomis pasinaudoti yra labai sunku ir reikia žinoti kur kas daugiau, nei ką tos nuorodos reiškia. Pavyzdžiui, žinojimas, kad kas nors kreipiasi į valdžią, pats savaime nesuteikia teisės daryti išvados, kad tas kreipimasis yra klaidingas. Iš valdžios mus pasiekia dauguma žinių.

Kritinio mąstymo srityje taip pat kartais operuojama klaidingų išvadų terminais. (Johnson, Blair, 1983). Nenagrinėjau šio požiūrio, nes jis turi tendenciją nepaisyti kai kurių pagrindinių principų bei kriterijų, o mokiniams tuomet iškyla labai didelis pavojus įgyti paviršutiniškų žinių bei pažymėti kaip klaidingus tuos dalykus, kurie nėra klaidingi, pavyzdžiui, teisėta apeliacija į autoritetingus šaltinius.

### *Abipusiška priklausomybė*

Gebėjimai, su kuriais supažindinau, tarpusavyje *glaudžiai susiję*. Atskirai juos pateikiau todėl, kad būtų lengviau aptarti ir išmokti. Kritinis mąstymas (kaip rodo mano, kaip prisiekusiojo, patirtis) reikalauja jungti šiuos gebėjimus ir naudotis jais atsižvelgiant į kritinio mąstymo pasirengimą ir temos išmanymą.

### *Valdymo vaidmuo*

Kritinio mąstymo gebėjimų neužtenka. Be to, dar reikia išmokti valdyti kritinį mąstymą. Poreikį mokėti valdyti kritinį mąstymą akivaizdžiai iliustruoja prisiekusiųjų teismo pavyzdys. Prisiekusiesiems reikėjo ir jie iš tiesų siekė išsiaiškinti teiginį (“Ką reiškia “įrodyta nepaliekant jokios nepagrįstos abejonės”?”) ir priežastis (“Kodėl

manote, kad kaltinamoji nebuvo išteisinta dėl tokios jėgos panaudojimo?”). Jie norėjo būti gerai informuoti (mes netgi norėjome kaltinamajai užduoti klausimus, kuriuos draudė teismas). Bet ne visada gebėdavome pademonstruoti kritinio mąstymo valdymą. Pavyzdžiui, ne visi prisiekusieji manė, jog yra svarbu stengtis suprasti vieniems kitų argumentus ir ne visi buvo visuomet šališki. Kai kurie nenorėjo įvertinti klausimo iš pozicijos prisiekusiojo, kuris abejojo, ar teismas įrodė nepalikdamas jokios nepagrįstos abejonės, kad kaltinamoji nebuvo išteisinta dėl tokios jėgos panaudojimo.

### **REZIUMĖ IR KOMENTARAI**

Kritinį mąstymą palyginau su kai kuriais kitais dalykais: aukštesnio lygio mąstymo įgūdžiais, Bloom'o ugdymo tikslų taksonomija, protavimu, neformaliąja logika, problemų sprendimu ir klaidingomis išvadomis. Nors visi jie yra vertingi, kritinis mąstymas, regis, yra geriausias pagrindas bendrojo mokymo programoje keliamiems tikslams pasiekti.

Čia pateikiamas prisiekusiųjų teismo pavyzdys pasižymi charakteringais bruožais. Jis nėra tipiškas visoms kritiniam mąstymui būdingoms situacijoms. Bet iš jo matome, kokios socialiai reikšmingos veiklos reikalauja tokia kritinio mąstymo koncepcija atsižvelgiant į kontekstą, kuris nėra mokykloje dėstomas dalykas. Plėtokime kritinio mąstymo transformavimą per mokykloje dėstomus dalykus pakaitomis su tokiu kontekstu.

Reikšmingiausi kritinio mąstymo koncepcijos bruožai yra šie:

- dėmesys nuomonei ir veiklai;

- teiginiai formuluojami pasinaudojant terminais, kuriais žmonės paprastai formuluoja arba turėtų formuluoti teiginius;
- įtraukiami kriterijai, padedantys įvertinti rezultatus;
- atsižvelgiama ir į gebėjimus, ir į valdymą;
- ne tik formuluoja mąstymo ugdymo per visą mokymo programą pagrindus, bet ir gali pasitarnauti kaip specialus koledžo lygio kritinio mąstymo ugdymo kursas.

Koncepcijos aiškumas ir kriterijai padaro ją pranašesnę už Bloom'o taksonomiją plėtojant aukštesnio lygio mąstymą, koncepcija tampa būtinu komponentu daugeliu problemų sprendimo atvejų. Ji gali būti tiesiogiai pritaikoma mūsų kasdieniniame gyvenime, be to, pretenduoja būti visapusiška. Jeigu tai pavyksta, - puiku. Jeigu ne, mes bent jau turime pagrindo kalbėti apie padarytas klaidas, o tai skatina geriau įvertinti ir tobulinti šią koncepciją.

Čia pateikti pagrindiniai principai nenurodo mums, kur ir ko mokyti, tai tik pirmas žingsnis plėtojant bendrą mokymo programą. Šia kryptimi dar turėtų būti atlikta nemažai tyrinėjimų. Bet jeigu visiškai nesuvokiame, kur norime eiti, negalime ir žinoti, kuria kryptimi žengti pirmą žingsnį.

## NUORODOS

1. The American Philosophical Association (1985). Board of officers statement on critical thinking (*Tarybos pareiškimas dėl kritinio mąstymo*). *Proceedings and addresses of the American Philosophical Association*, 58:484.
2. Bloom, B.S. (Ed.) (1956). *Taxonomy of educational objectives (Ugdymo tiksų taksonomija)*. New York: Longmans.
3. Boyer, E.L. (1983). *High school (Aukštoji mokykla)*. New York: Harper and Row.
4. College Board (1983). *Academic preparation for college (Akademinis parengimas koledžui)*. New York: College Entrance Examination Board.
5. Commission on the Humanities (1980). *The humanities in American life (Humanitariniai mokslai Amerikos gyvenime)*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
6. Ennis, R.H. (1969). *Logic in teaching (Logika mokant)*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
7. Ennis, R.H. (1980). A conception of rational thinking (Racionalaus mąstymo koncepcija). In Jerrold Coombs (Ed.), *Philosophy of education 1979*. Bloomington, Ill.: Philosophy of Education Society.
8. Ennis, R.H. (1981a). Rational thinking and educational practice (Racionalus mąstymas ir ugdymas). In Jonas Soltis (Ed.), *Philosophy and education (Volume 1 of the eightieth yearbook of the National Society for the Study of Education)*. Chicago: NSSE.

9. Ennis, R.H. (1981b). Eight fallacies in Bloom's taxonomy (Aštuoni Bloom'o taksonomijos klaidingi argumentai). In C.J.B. Macmillan (Ed.), *Philosophy of education 1980*. Bloomington, Ill.: Philosophy of Education Society.
10. Ennis, R.H. (1981c). A conception of deductive logic competence (Dedukciniai loginiai sugebėjimai). *Teaching Philosophy*, 4:337-385.
11. Ennis, R.H. (1982). Identifying implicit assumptions (Besąlygiškų prielaidų kėlimas). *Synthese*, 51:61-86.
12. Ennis, R.H. (1985). Critical thinking and the curriculum (Kritinis mąstymas ir mokymo programa). *National Forum*, 65:28-31.
13. Furst, E.J. (1981). Bloom's taxonomy of educational objectives for the cognitive domain: Philosophical and educational issues (Pažintinės srities ugdymo tikslų Bloom'o taksonomija: filosofijos ir ugdymo klausimai). *Review of Educational Research*, 51:441-453.
14. Johnson, R.H., Blair, J.H. (1983). *Logical self-defense (Loginė savignyna)*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson.
15. Nelson, B.K. (1981). Hierarchy, utility, and falacy in Bloom's taxonomy (Bloom'o taksonomijos hierarchija, nauda ir klaidingi argumentai). In C.J.B. Macmillan (Ed.), *Philosophy of education 1980*. Bloomington, Ill.: Philosophy of Education Society.
16. Seddon, G.M. (1978). The properties of Bloom's taxonomy of educational objectives for the cognitive domain (Pažintinės srities ugdymo tikslų Bloom'o taksonomijos ypatybės). *Review of Educational Research*, 48:303-323.



17. Schroeder, F. (1985). Unpublished personal communication (Nepublikuota asmeninė medžiaga).
18. Task Force on Education for Economic Growth of the Education Commission of the States (1983). Action for excellence (Meistriškumo ugdymas). Denver, Colo.: Education Commission of the States.

*Su šio straipsnio versijomis buvo supažindinta trijose kritinio mąstymo ugdymo seminaruose: Humanitarinių mokslų koledžų bendruomenės asociacijos (the Community College Humanities Association) kritinio mąstymo ugdymo konferencijoje, remiamoje Sonomos valstybinio universiteto; Konektikuto mąstymo įgūdžių ugdymo konferencijoje (the Connecticut Thinking Skills Conference), remiamoje Konektikuto valstijos; Aukštesnio mąstymo įgūdžių ugdymo konferencijoje (the Conference on Higher Order Thinking Skills), remiamoje Psichologų korporacijos (The Psychological Corporation); Kolokviumų sistemos fakultete (the Faculty Colloquium Series), remiamame Iliojaus universiteto Ugdymo politikos studijų departamento (the Department of Educational Policy Studies of the University of Illinois); Kritinio mąstymo konferencijoje, remiamoje Christopher Newport koledžo; Mokymo programos plėtojimo filosofijos seminare (the Curriculum Enhancement Workshop in Philosophy), remiamame Niu Džersio valstijos; Amerikos mokytojų federacijos (the American Federation of Teachers) metiniame susirinkime 1985 m. liepos 11 d. Vašingtone. Daugeliui šių konferencijų dalyvių esu dėkingas už naudingus pasiūlymus.*